

מזמור צ': סופיות האדם מול נצחיותו של אלוהים

מזמור צ' הפותח את הספר הרביעי הוא המזמור היחיד המיוחס בכותרתו לַמְשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים. כותרת זו תובן לאור ביאורו ומיקומו של המזמור כמענה לתיאור חורבן מלכות דוד במזמור פ"ט הקודם החותם את הספר השלישי וכפתיח לספר הרביעי העוסק בשיקום מהחורבן (ראו במבוא לספר הרביעי).

מבנה ומשמעות¹

המזמור עוסק בעיקרו בהשוואה בין חיי האדם המוגבלים על קשייהם לניצחיותו של אלוהים. הציר המרכזי במזמור נמצא בפסוקים יא-יב שבהם מתרחשת תפנית ברוחו של המזמור:

מִי יוֹדֵעַ עִזְּ אַפְּךָ וּכְיָרְאֶתְךָ עֲבָרְתְּךָ: לְמַנּוֹת יָמֵינוּ כֵּן הוֹדַעַ וְנָבֵא לְבָב חֲכָמָה:

בפסוקים א-י ישנו תיאור של קוצר ימיו של האדם לעומת נצחיות ה', הנובע המחטאיו ועוונותיו. בפסוקים יא-יב מתרחשת תפנית בה האדם מקבל על עצמו אחריות כנה לתיקון מעשיו. ואכן, לאחר הציר המרכזי (יג-יז) ישנה בקשה מה' לנחמה ותיקון חיי האדם.²

בהתאם לציר זה המזמור מתחלק לחמישה חלקים:

- **א-ב: נצחיות ה'** – המזמור נפתח בהצהרה על הביטחון שה' מספק לישראל לאורך הדורות: "אֲדַנִּי מַעֲוֹן אֶתָּה הֵייתָ לָנוּ בְּדָר וָדָר" (א), ובנצחיותו של ה' שיסודה עוד מטרם הבריאה (ב).
- **ג-י: סופיות האדם** – לעומת ניצחיותו של ה' חיי האדם קצובים ונגזר עליו לשוב לאדמה ממנה נברא (ג);³ זמנים ארוכים במושגים אנושיים נדמים כזמנים קצרים בעיני אלוהים, לעומת זאת חייו השלמים של האדם עוברים וחולפים ביעף. ההנגדה בין אלוהים לאדם מבארת את הצורך של האדם בביטחון שמספק לו אלוהים כפי שמבואר בהצהרה שבפתיחה (א). בהמשך המשורר מתאר את חיי האדם החולפים ביעף (ה-ו), ומבואר שאלוהים מקצר את חיי האדם בגלל עוונם (ז-ט), ועל כן חיי האדם נגוזים מהר ומלאים הבל ועמל (י). תיאור קיצור השנים: "כְּלִינֹו שְׁיָנִינוּ כְּמוֹ הַגֶּהֱ" (ט), מתכתב עם התיאור: "כִּי כְּלִינֹו בְּאַפְךָ" (ז). התיאור הראשון: "כְּלִינֹו" מובא בצורה דיקדוקית סבילה כתיאור מצב קיים – המשורר סובל מאפו וחמתו של ה'. לאחר הוידוי על "עוֹנֵיתִינוּ" (ח) הצורה של הפועל הופכת לפעילה: "כְּלִינֹו", הרומזת לאחריות ולאשמה של האדם על קיצור ימיו.⁴
- **יא-יב: תפנית** – כאמור התפנית מציינת מחד את כעסו הקשה של אלוהים שאין אדם שמסוגל להכילו (יא) ומאיך בקשה מה' לעזור לאדם להשכיל ולהבין כיצד לחיות את חייו באופן נכון וטוב (יב).
- **יג-טז: תפילה לנחמה** – הבקשה בתפנית מובילה את המשורר לחפש נחמה וחיזוק מה'. לעומת כעסו של ה' בציר המרכזי: "מִי יוֹדֵעַ עִזְּ אַפְּךָ וּכְיָרְאֶתְךָ עֲבָרְתְּךָ" (יא), המשורר מחליף את היראה בראייה (לשון נופל על לשון ומבקש מה' להחליף את שנות ייסוריהם של עבדי ה' לברכה: "שְׁמַחְנוּ כִּימוֹת עֲנִיתֵנוּ שְׁנוֹת רְאִינוּ רָעָה. יִרְאָה אֶל עֲבָדֶיךָ פְּעֻלָּךְ ... (טו-טז). הוא פונה לה' בטון מפוים ומבקש ממנו למחול ולסלוח לעבדיו (יג,טז).
- לאורך חלק זה נמצא מהלך של התרחבות מעגלי הזמן – (1) הזמן הנוכחי: "שְׁבַעְנוּ בְּבִקְרָה חֲסִדֶיךָ וְנִרְנְנָה וְנִשְׁמַחָה בְּכָל יָמֵינוּ" (יד); (2) הזמן כתקופה (ביחס לעבר כתקופה): "שְׁמַחְנוּ כִּימוֹת עֲנִיתֵנוּ שְׁנוֹת רְאִינוּ רָעָה" (טו); (3) הזמן עתידי: "יִרְאָה אֶל עֲבָדֶיךָ פְּעֻלָּךְ וְהִדְרֶךְ עַל בְּנֵיהֶם" (טז). התרחבות זו מהווה משקל נגד להשוואה בין אפסות חיי אדם לניצחיותו

¹ לניתוח ספרותי של המזמור ראו אצל וייס תשמ"ח, עמ' 196-213. ניתוח של המזמור תוך בחינת הקשרו בספר הרביעי ראו אצל שנוסק 2002.

² הבקשה דומה לבקשה בתהלים ל"ט, ה. להרחבה על המאפיינים הייחודיים של כל בקשה ראו וייס תשמ"ח, עמ' 209-210.

³ הניסוח מתבסס על בראשית ג', יט: "בְּזַעַת אֶפְיֶךָ תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֵב אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי עֹפֵר אֶתָּה וְאֵל עֹפֵר תִּשׁוּב". המוות כשיבה אל האדמה מתואר גם בקהלת ג', כ; "ב", ז.

⁴ וייס תשמ"ח, עמ' 206-207.

של ה' בחלקו הראשון של המזמור – בזכות ברכת ה' האדם זוכה לחוות את חייו בנועם וקיומו הרגעי הופך לנצחי באמצעות המשכיותו בבניו.

• **יז: תיקון ובנייה** - כאמור, החלק מסתיים בתקווה שהחסד והנועם האלוהי ישרה על ישראל ובעקבות כך מעשה ידיהם יכון ויתקיים (יז), ובכך תמשיך הברכה של ה' לישראל כפי שהיה לאורך כל הדורות כמתואר בפתיחת המזמור.

מלבד הבסיס התוכני, זיהוי הציר נשען על מסגרות ספרותיות שמקיפות אותו ויוצרות מבנה קונצנטרי, כפי שמוצג בתרשים. איברי המסגרות מתכתבים ביניהם:

מסגרת (א): מסגרת זו ערוכה באופן כיאסטי:⁵

פתיחת המזמור (א)	חתימת המזמור (יז)
תַּפְּלָה לְמֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֲדַנִּי מִ עוֹן אֶתָּה הֵייתָ לָנוּ בְּדָר וָדָר	וַיְהִי נֹעַם אֲדַנִּי אֱלֹהֵינוּ עֲלֵינוּ...

כותרת המזמור מצינת שמדובר בתפילת משה איש האֱלֹהִים לה' על הביטחון שהעניק לישראל לאורך הדורות בעבר ("הֵייתָ", א). בסוף המזמור המשורר מתפלל שאלוהים ישוב ויברך את ישראל בחסדו בעתיד ("וַיְהִי", יז). הכיזם בשיאו בקשר בין המילה "נֹעַם" (יז) למילה "מְעוֹן" (א), שלושת העיצורים של שתי המילים זהים אך גם הם מופיעים בסדר מתהפך: מ-ע-נ ↔ נ-ע-מ; לפי זה הגנתו של ה' על ישראל בעבר (מְעוֹן אֶתָּה הֵייתָ...) תהפוך בעתיד לברכה נעימה (וַיְהִי נֹעַם...). מסגרת זו מכוננת תפילה המחברת בין עבר לעתיד ומונגדת להווה הקשה המתואר במזמור. במקבילות למקרא נראה שציר הזמן הזה מתייחס אל חורבן מלכות בית דוד המתוארת במזמור הקודם ובשיקום מהחורבן המתואר במזמורנו.

מסגרת (ב): שנים וימים – מוטיב הזמן (ימים ושנים) הינו מרכזי במזמור.⁶ בחלקה הראשון של המסגרת מתואר כיצד הזמן האנושי הוא כאין וכאפס לעומת נצחיות האל: "כִּי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כְּיוֹם אֶתְמוֹל" (ד), כאשר חיי האדם נדמים כחולפים מתוך שינה, בלשון נופל על לשון "זְרַמְתָּם שָׁנָה יְהִיר" (ה).⁷ בהמשך מתואר כיצד ה' מקצר את חיי האדם בגלל עוונותיו: "כִּי כָל יָמֵינוּ פָּנוּ בְעֵבְרֶתְךָ כְּלֵינוּ שְׁנֵינוּ כְּמוֹ הַגֶּהֱ. יָמֵי שְׁנוֹתֵינוּ בָּהֶם שְׁבָעִים שָׁנָה וְאִם בְּגִבּוֹרֹת שְׁמוֹנִים שָׁנָה וְרַהֲבָם עָמַל וְאָוֶן כִּי גַז חֵישׁ וְנָעֲפָה" (ט-י). בציר המרכזי המשורר מבקש מה' עזרה להבין כיצד לחיות כיאות את חייו: "לְמַנּוֹת יָמֵינוּ כֵּן הוֹדַע וְנָבֵא לְלֵב חֲכָמָה" (יב). בעקבות כך בחלקה השני של המסגרת המשורר מבקש מאלוהים נחמה מכעסו: "שְׁבָעֵנוּ בְּבָקָר חֲסֵדְךָ וְנִרְנְנָה וְנִשְׁמְחָה בְּכָל יָמֵינוּ. שִׁמְחֵנוּ כְּיָמֹת עֶנְיָתֵנוּ שְׁנוֹת רְאִינוּ רָעָה" (יד-טו).⁸

מסגרת (ג): שׁוֹב – בחלקה הראשון של המסגרת ה' גוזר מיתה על בני האדם: "תִּשָּׁב אָנוּשׁ עַד דָּכָא וְתֵאמֶר שׁוּבוּ בְנֵי אָדָם" (ג), לעומת זאת בחלקה השני של המסגרת המשורר מבקש מה' למחול על עונשיו לעבדיו: "שׁוּבָה ה' עַד מְתֵי וְהִנָּחֵם עַל עֲבֹדֶיךָ" (יג). עונש המוות העומד על מידת הדין מומר בדברי משה לבקשת רחמים לעבדי ה'.⁹

מסגרת (ד): בְּבָקָר – בחלק הראשון המשורר מתאר את קוצרם של חיי האדם החולפים מהר כמו הזמן החולף בעת שהאדם ישן, וכאשר הוא מקיץ הוא מגלה שחיי ניצבים בסופם: "זְרַמְתָּם שָׁנָה יְהִיר בְּבָקָר כְּחֶצִיר יְחֹלֶף. בְּבָקָר יִצְיֵץ וְחֹלֶף לְעָרֵב יְמוּלֵל

⁵ ראו אצל שנוקס (2002) דיון על המבנה הכיאסטי של המסגרת החיצונית, ונוסף כאן ביאור למסגרת. מסגרת היקפית למזמור שרכיביה מסודרים באופן כיאסטי קיימת גם במזמור ע"ג (ראו למעלה).

⁶ על הזמן כמוטיב מרכזי של במזמור ראו בהרחבה אצל שנוקס (2002).

⁷ הקשר המצוללי בין המילים שָׁנָה וְשָׁנָה, מבטא את התפיסה במזמור ששנות האדם חסרות ערך ועוברות עליו כבשינה. תודות למהפך התשובה במזמור חיי האדם מקבלים את ערכם. התפיסה שחיים בחטא הם כשינה באה לידי ביטוי אצל הרמב"ם: "אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב רמז יש בו כלומר עורר ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם..." (הלכות תשובה ג', ד).

⁸ בפסוק לשון נופל על לשון: "רְאִינוּ רָעָה" (טו); בדומה ראו: "כְּיוֹם טוֹבָה הֵיָה בְּטוֹב וּבְיוֹם רָעָה רָעָה" (קהלת ז', יד).

⁹ אצל חז"ל אנו מוצאים עליית מדרגה ביחס למידתו זו של משה: "... מהו שאמר משה נשֵׂא עוֹן וּפְשַׁע וְחַטָּאָה (שמות ל"ד, ז)? אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: רבוננו של עולם, בשעה שישראל חוטאין לפניך ועושין תשובה - עשה להם זדונות כשגגות" (יומא לו ע"ב) – לא רק שמשה מבקש על ישראל רחמים בעקבות המחוייבות של ישראל לה', אלא שבמדרש משה מבקש שהעוונות עצמן ישנו את מהותן לשגגות.

וְיָבֵט" (ה-ו). לעומת זאת בחלקה השני של המסגרת המשורר מבקש מה' כתיקון למלא את חיי עבדי ה' בשמחה ובחסד: "שִׁבְעֵנוּ בַּבֶּקֶר חֶסֶדְךָ וְנִרְנְנָה וְנִשְׂמְחָה בְּכָל יְמֵינוּ" (יד).¹⁰

מסגרת (ה): יד"ע – המשחק הלשוני בפסוקים יא-יב משקף את התפנית ברוח המזמור: לא ניתן לדעת ולעמוד בכעסו של ה' ולכן המשורר מבקש מה' שיודיע וילמד אותנו להכיר בקוצר ימינו על מנת להבין בלב (הוא מקום החוכמה במקרא) כיצד לנהוג בחוכמה. בתפנית זו האדם מקבל על עצמו אחריות כנה לתיקון מעשיו, והיא המובילה לבקשת נחמה לעבדי ה' ולכינו מעשי ידיהם.

המבנה הכיאסטי של המזמור הוא ביטוי למסר שלו: בתקופת משה ההיסטורית ה' פרש את חסותו על עם ישראל (א-ב), אך בעקבות חטאי העם הוא העניש אותם בחומרה (א-י); לכן המשורר מחפש את הדרכת ה' (יא-יב), המהווה בסיס לבקשת נחמה לישראל (יג-טז) וכינון מחודש של מעשה ידיהם (יז).

יש במזמור קשרים לשוניים פנימיים נוספים:

המילה "כִּי" מחברת בין הטענות השונות שעולות במזמור – בתחילת המזמור מתוארת ניצחיות ה': "כִּי אֶלֶף שָׁנִים בְּעֵינֶיךָ כְּיוֹם אֶתְמוֹל כִּי יַעֲבֹר וְאֶשְׁמְרָה בְּלִילָה" (ד), המנוגדת לימיו הקצרים של האדם (ה-ו). ניגוד זה מבואר בהמשך: "כִּי כְּלִינוּ בְּאֶפֶד וּבַחֲמַתְךָ נִבְהַלְנוּ" (ז); "כִּי כָל יְמֵינוּ פָּנוּ בְּעֵבְרַתְךָ" (ט) – חיי האדם קצרים בגלל עוונותיו המחוללים את כעסו של ה'.

תובנה זו מובילה אל הבקשה "לְמַנּוֹת יְמֵינוּ כִּן הוֹדַע וְנָבֵא לִבְבִּי חֲכָמָה" (יב) במרכז המזמור, החפצה בעזרתו של ה' להתבונן בצורה כנה ואמיתית בחיי האדם.¹¹ לאור מחוייבות זו לה' המשורר מבקש בחתימת המזמור: "וְיִהְיֶה נַעַם אֲדָנִי אֱלֹהֵינוּ עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כְּיָמֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כְּיָמֵינוּ פּוֹנְנָה עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כְּיָמֵינוּ פּוֹנְנָה" (יז) – הצלחה במעשה ידיהם.

הקשרו של המזמור בספר תהלים

מזמור צ' עומד בציר המרכזי של ספר תהלים (ראו במבוא לספר הרביעי) – הספר השלישי מתאר את החורבן ונחתם במזמור פ"ט המקונן על אובדן מלכות בית דוד. בספר הרביעי נפתח תהליך השיקום של ישראל מהחורבן כאשר מזמור צ' מהווה את התשתית לתיקון.

בין מזמור צ' הפותח את הספר הרביעי למזמור פ"ט החותם את הספר השלישי מתקיים מערך קשרים ענף:

מזמור פ"ט	מזמור צ'
(נג) בְּרוּךְ ה' מִהַעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם (מ"א, יד) [לְעוֹלָם אָמֵן וְאָמֵן].	(ב) בְּטָרִם הָרִים יִלְדוּ וְתַחֲלֹל אֶרֶץ וְתִבֵּל וּמַעוֹלָם עַד עוֹלָם אֶתְהָ אֵל.
(מח) זָכַר אֲנִי מָה חָלַד עַל מָה שָׁוָא בְּרֵאתָ כָּל בְּנֵי אָדָם.	(ג) תֵּשֵׁב אָנוּשׁ עַד דָּפָא וְתֵאמֶר שׁוּבוּ בְנֵי אָדָם.
(לט) וְאַתָּה זָנַחְתָּ וְתִמָּאֵס הַתְּעַבְרָתָ עִם מְשִׁיחֶךָ. ... (מז) עַד מָה ה' תִּסְתַּר לְנִצַּח תִּבְעַר כְּמוֹ אֵשׁ חֲמַתְךָ.	(ז) כִּי כְּלִינוּ בְּאֶפֶד וּבַחֲמַתְךָ נִבְהַלְנוּ. ... (ט) כִּי כָל יְמֵינוּ פָּנוּ בְּעֵבְרַתְךָ. ... (י) וּכְיָרְאֶתְךָ עֵבְרַתְךָ.
(טז) אֲשֶׁרֵי הָעַם יוֹדְעֵי תְרוּעָה ה' בְּאוֹר פְּנִידָה יִהְלְכוּ. ... (מו) הַקְצַרְתָּ יְמֵי עַלְוֵמִיו ...	(ח) שְׁתָּה עֲוֹנֹתֵינוּ לְנִגְדֶךָ עֲלַמְנוּ לְמֵאוֹר פְּנִידָה.
(ד) ... נִשְׁבַּעְתִּי לְדוֹד עֵבְדִי. ... (כא) מְצֵאתִי דוֹד עֵבְדִי ... (מ) נִאֲרַתָּה בְּרִית עֵבְדֶךָ. ... (נא) זָכַר אֲדָנִי חֲרַפְתָּ עֵבְדֶיךָ ...	(יג) שׁוּבָה ה' עַד מְתֵי וְהִנַּחֵם עַל עֵבְדֶיךָ. ... (טז) יִרְאֶה אֵל עֵבְדֶיךָ פֶּעֶלְךָ וְהִדְרֶךָ עַל בְּנֵיהֶם.
(כב) אֲשֶׁר יְדֵי תִפְוֹן עִמּוֹ אֵף זְרוּעֵי תֵאמְצָנוּ.	(יז) וְיִהְיֶה נַעַם אֲדָנִי אֱלֹהֵינוּ עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כְּיָמֵינוּ פּוֹנְנָה עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כְּיָמֵינוּ פּוֹנְנָה.

¹⁰ על השימוש במוטיב זה במזמור צ"ב ראו בביאורנו שם.

¹¹ ראו במדבר כ"ז, ז: "כִּן בְּנוֹת צִלְפַּחַד דְּבָרְתָּ..."; דהיינו יש אמת בדבריהן (ראו שם במפרשים על אתר); "כִּן מִטָּה בְּנֵי יוֹסֵף דְּבָרִים" (במדבר ל"ו, ה); "כִּלְנֹנוּ בְּנֵי אִישׁ אַחַד נַחְנוּ כְּנֵי אֲנַחְנוּ לֹא הָיוּ עֵבְדֶיךָ מְרַגְלִים" (בראשית מ"ב, יא), ועוד.

סמיכות זו מציינת שמזמורנו מהווה תגובה לתחושת היאוש החונק שבסוף מזמור פ"ט. נציין את הקשרים המשמעותיים בין המזמורים:

- **"מִהֶעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם"** (ב) – חתימת הספר השלישי קצרה וחסרה ביחס לחתימות שאר הספרים. בין השאר החתימה חסרה את הביטוי "מִהֶעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם". חסרונות אלו מבטאים תגובה לחורבן המתואר בספר השלישי ושתיקה רועמת על הפרת הברית עם מלכות דוד: "כִּרְתִּי בְרִית לְבַחֲרִי נִשְׁבַּעְתִּי לְדָוִד עַבְדִּי. **עַד עוֹלָם אֶכִּין זְרַעְךָ וּבְנֵי־יָדְךָ וְדוֹר כְּסָאָךָ סֵלָה**" (פ"ט, ד-ה).
- מזמור צ' הפותח את הספר הרביעי מהווה בסיס לתיקון. המשורר פותח בשבח לה' תוך הדגשת ניצחיותו: "בְּיָמֶיךָ הָרִים יָלְדוּ וַתְּחַלֵּל אָרֶץ וַתְּבַל וּמֵעוֹלָם עַד עוֹלָם אֲתָה אֵל" (ב). השתיקה הרועמת שבסוף מזמור פ"ט מקבלת מענה במזמור צ' שבו נמצא הפתח לתשובה ורחמים המשיבים את תקוות הגאולה לדור המשתקם מהחורבן.¹²
- **חיי בְּנֵי אָדָם** (ג) – מזמור פ"ט מדגיש את סופיות ושביריות חיי האדם: "זָכַר אֲנִי מִהַ הָלַדְתָּ עַל מַה שָּׂוֵא בְּרֵאתָ כָּל בְּנֵי אָדָם" (פ"ט, מח) כחלק מהאשמה המופנית לה' על חורבן מלכות בית דוד. טענה זו חוזרת במזמורנו, ה' הנצחי ברא את האדם והקציב את חייו: "תִּשָּׁב אֲנוֹשׁ עַד דָּפָא וַתֵּאמֶר **שׁוּבוּ בְּנֵי אָדָם**"¹³ (ג) ועל כן ה' מהווה משענת בטחון לבני האדם לאורך הדורות (א). מסיבה זו בחלקו האחרון של מזמור צ' המשורר מבקש מה' להינחם על עבדיו ולהעניק להם שמחה וחסד בשארית ימיהם.
- **חמה ועברה** – חורבן מלכות בית דוד המתואר במזמור פ"ט (לט.מז) הוא הרקע של אותם ניסוחים החוזרים במזמור צ' (ז.י), ועליהם המשורר מבקש את רחמי ה'.
- **עֲלַמְנוּ לְמֵאוֹר פְּנִיךָ** (ח) - במזמור פ"ט קיים ניגוד בין השגחת ה' על ישראל: "אֲשֶׁר־יָעַם יוֹדְעֵי תְרוּעָה ה' בְּאוֹר פְּנִיךָ יְהַלְכוּ" (פ"ט, טז) אל יחסו של ה' אל מלכות דוד: "הִקְצַרְתָּ יָמֵי עֲלוֹמָיו... " (פ"ט, מו). במזמור צ' המשורר מבין שהעונש לבני אדם נובע מעוונותיהם: "שִׁתָּה עֲוֹנֹתֵינוּ לְנִגְדֶךָ **עֲלַמְנוּ לְמֵאוֹר פְּנִיךָ**" (ח).¹⁴ הקשר בין המזמורים מלמד שמזמורנו מתייחס אל ישראל בעת החורבן ותובנה זו היא המובילה לבקשת התיקון המתוארת במזמור.
- **עַבְדֶיךָ** (יג.טז) – לאורך מזמור פ"ט דוד מכונה **עַבְדֶּךָ** ה' (ד.כא.מ). כינוי זה אירוני שכן המשורר מאשים את ה' על שנשט את משיחו והפר את בריתו עם דוד **עַבְדוֹ**. בסוף מזמור פ"ט גם ישראל מכונים **עַבְדֵי ה'** כאשר המשורר מבקש מה' לזכור את השלכות החורבן עליהם: "זָכַר אֲדֹנָי חֲרַפְתָּ עַבְדֶיךָ... " (נא). כתיקון, במזמור צ' המשורר מבקש מה' לשוב ולמחול לעבדיו אשר היו לחרפה בעיני האויבים ולהשיח עליהם: "... וְהִנָּחֵם עַל עַבְדֶיךָ... יִרְאֶה אֵל עַבְדֶיךָ פְּעֻלְךָ... " (צ', יג.טז).
- **יד + כרֶן** - צירוף זה נמצא בשני המזמורים. במזמור פ"ט ה' מתאר כיצד הוא יתמוך בדוד משיחו. לאחר נפילת מלכות דוד והחורבן, המשורר מבקש במזמור צ' תקווה ונחמה מה' בדיוק באותה הלשון, כי הוא שואף שה' יתמוך במפעלם העצמי של ישראל כשם שתמך בשעתו במלכות דוד.¹⁵

לאור הדברים הללו ניתן להבין שמזמור צ' מבקש נחמה ושיקום לעם ישראל לאחר החורבן ונפילת מלכות דוד המתוארים במזמור פ"ט. קשר זה מבאר את מבנהו של מזמורנו: בתחילת המזמור המשורר מנגיד בין נצחיות ה' לסופיות האדם ומצהיר שהאדם תלוי בבוראו לשם ביטחון והגנה. מתוקף נצחיותו ה' הגן על ישראל לאורך ההיסטוריה: "בְּדָר וְדָר" (א). בהמשך המשורר מתאר את כעסו של ה' על ישראל המוביל לקיצור ימיהם, ולחורבן וגלות המתוארים במזמור הקודם. בסוף המזמור

¹² מליצה זו מופיעה בנוסף אך ורק בחתימות הספרים הראשון והרביעי. הניסוח 'מִהֶעוֹלָם וְעַד הָעוֹלָם' מופיע בספר תהלים רק במזמור צ' שבתחילת הספר הרביעי ובמזמור ק"ג (יז), בו דוד מהלל את ה' על מידת הרחמים שלו שלפי הקשרו הוא עוסק בשיבת ציון המתוארת במזמור ק"ב שלפניו. במקרא, מליצה זו מבטאת את נצחיות ישיבת ישראל בארצו (ראו בדיון על חתימות הספרים).

¹³ המילה 'שׁוּבוּ' מקיימת קשר מצלולי עם המילה 'שׁוּא'.

¹⁴ ראב"ע מפרש שהמילה **עֲלַמְנוּ** מתייחסת אל העוונות הנעלמים מהעין - "בעיני שהוא מגזרת תעלומה על כן למאור פניך", אך לפי רש"י (וגם דעת אחרת בראב"ע) המילה מתייחסת לעוונות בתקופת הנעורים. פירושו של ראב"ע הולם לכאורה את פשוטו של הפסוק בו "עֲלַמְנוּ" מקביל אל "עֲוֹנֹתֵינוּ", אולם הקשר למזמור צ' תומך גם בפירושו של רש"י שם המילה מתייחסת בפירוש אל חיי דוד ולא אל תעלומה: "הִקְצַרְתָּ יָמֵי עֲלוֹמָיו... " (צ', מב).

¹⁵ המהלך המתואר במזמור צ' מקביל אל היחס בין דברים כ"ח המתאר את הברכות לישראל מאת ה' כאשר ישמעו בקולו, אל דברים ל' המתאר את הברכות לישראל כשישובו בתשובה. להרחבה ראו בהרחבה במאמרי על פרשת התשובה בדברים ל' (גזונדהייט תש"ס) W.

המשורר מבקש נחמה ובניין, שלפי הקשרו של המזמור מובנים ככמיהתו של דור החורבן לשוב ולחסות תחת כנפי השכינה מחד ולכונן מחדש את מעשה ידיהם המבטא את מעמדם הלאומי מאידך: "וְיִהְיֶה נָעַם אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנְנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנְנָהוּ" (ז).

מקבילות במקרא

מזמור צ' הוא היחיד בתהלים המיוחס בכותרתו למֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים. כפי שהראינו במבוא, הספר הרביעי רצוף בקשרים לתורת משה. מזמורנו מצטט מתפילת משה עצמו:

שמות ל"ב	מזמור צ'
(יב) לָמָּה יֵאמְרוּ מִצְרַיִם לֵאמֹר בְּרָעָה הוֹצִיאָם לְהִלָּךְ אֶתְּם בְּהָרִים וּלְכַלְתֶּם מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה שׁוֹב מִחֲרוֹן אַפְּךָ וְהִנַּחְתָּם עַל הָרָעָה לְעַמְּךָ.	(יא) מִי יוֹדֵעַ עַז אַפְּךָ וּיְכִירָאֲתָךְ עֲבָרְתְּךָ... (יג) שׁוֹבָה ה' עַד מִתִּי וְהִנַּחְתָּם עַל עֲבָדֶיךָ... (טו) שְׂמַחְנוּ כִּימוֹת עֲנִיתָנוּ שְׁנוֹת רְאִינוּ רָעָה.

משה רבנו הוא מנהיגם הראשון והגדול של ישראל, וגדולתו התבטאה בין השאר בסגוריה על ישראל כנגד כעסו של ה' כפי שהיה אחרי חטא העגל (שמות ל"ב).¹⁶ משה מיוצג כמגינים האידיאלי של ישראל בדברי ה' אל ירמיהו: "וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אִם יַעֲמֵד מֹשֶׁה וּשְׂמוּאֵל לִפְנֵי אֵין נִפְשִׁי אֶל הָעָם הַזֶּה..." (ירמיהו ט"ו, א). מתוך הקשר זה מזמור צ' מציג תפילתו של משה לנחמה ושיקום של ישראל לאחר החורבן המתואר בספר השלישי (ראו בהקשרו של המזמור בספר תהלים). ואכן אנו רואים שבדומה, מלאכי מעודד את ישראל בימי שיבת ציון לשוב לתורתו של משה: "זְכֹרוּ תוֹרַת מֹשֶׁה עֲבָדֶי אֲשֶׁר צִוִּיתִי אוֹתוֹ בְּחָרֵב עַל כָּל יִשְׂרָאֵל חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים" (מלאכי ג', כב). מסיבה זו מזמור צ' מתקשר גם לשירת האזינו ולברכת משה בסוף ספר התורה:

דברים	מזמור צ'
ל"ב: (ז) זָכַר יְמוֹת עוֹלָם בֵּינוּ שְׁנוֹת דָּוָר וְדָוָר ... ל"ג: (א) וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בִּרְךָ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי מוֹתוֹ. ... (כז) מְעַנָּה אֱלֹהֵי קֶדֶם וּמִתַּחַת זְרֻעוֹת עוֹלָם וַיִּגְרַשׁ מִפְּנֵיךְ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשָּׁמַד.	(א) תִּפְלָה לְמֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֲדֹנָי מְעוֹן אֶתָּה הֵייתָ לָנוּ בְּדָוָר וְדָוָר. (ב) בְּטָרֶם הָרִים יִלְדוּ וּתְחוֹלַל אֶרֶץ וְתִבֵּל וּמְעוֹלָם עַד עוֹלָם אֶתָּה אֵל. ... (י) יְמֵי שְׁנוֹתֵינוּ בְּהֵם שְׂבָעִים שָׁנָה ...

במקורות אלו משה עומד בעבר הירדן מזרחה ומכין את עם ישראל לעתידם בארץ ישראל. משוררי תהלים ביקשו לדבוק בדמותו של משה לאחר החורבן המתואר במזמור פ"ט כדי לחדש את הברית עם ה' לקראת שיבת ציון. כשם שמשה ליווה את ישראל בדרכם לארץ, כך בספר תהלים משה מלווה את ישראל בגלות כאשר הם מתכוננים לחזור לארץ ישראל. בשני המקורות ה' מהווה מְעוֹן לישראל מפני אויביהם, ומי שענה למשה – הוא יענה לדור שיבת ציון.

על הקשר בין הספר הרביעי לדמותו של משה ולדור שיבת ציון ראו בהרחבה במבוא.

ישעיהו מ' – מזמורנו מתקשר לשונית את נבואה זו בישעיהו:

ישעיהו מ'	מזמור צ'
(ו) קוֹל אֹמֵר קְרָא וְאָמַר מֶה אֶקְרָא כָּל הַבָּשָׂר חֲצִיר וְכָל חֲסִדוֹ כְּצִיץ הַשָּׂדֶה. (ז) יָבֵשׁ חֲצִיר נָבֵל צִיץ כִּי רוּחַ ה' נִשְׁבָּה בּוֹ אֶכְנֹן חֲצִיר הָעָם. (ח) יָבֵשׁ חֲצִיר נָבֵל צִיץ וְדָבַר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם לְעוֹלָם.	(ב) בְּטָרֶם הָרִים יִלְדוּ וּתְחוֹלַל אֶרֶץ וְתִבֵּל וּמְעוֹלָם עַד עוֹלָם אֶתָּה אֵל. ... (ה) זְרַמְתָּם שָׁנָה יִהְיוּ בַּבֶּקֶר כְּחֲצִיר יְחַלְף. (ו) בַּבֶּקֶר יִצִּיץ וְחַלְף לְעָרֵב יְמוֹלֵל וְיָבֵשׁ.

בשני המקורות קיימת הנגדה בין ניצחיותו של ה' לקיום האנושי האקראי והרגעי בלשון דומה. בנבואה זו ה' מבשר על קיבוץ ישראל מהגלות ולכן ההקבלה ברורה – מזמור צ' המהווה בסיס לתיקון החורבן לאור הקשרו בספר תהלים הוא זה המוביל

¹⁶ לפי חז"ל, ה' לימד את משה כיצד להתפלל בעתיד על ישראל אם הם חוטאים, ראו ראש השנה יז ע"ב ובדיון למטה. גם מזמורנו המיוחס למשה מהווה את הבסיס לשיקום מהחורבן באמצעות התשובה.

לנבואת הנחמה לגולים שבספר ישעיה. בלשון אחרת, המשורר במזמור צ' מבטא בשפה אישית והגותית את המהלך ההיסטורי-גאולי שישעיה משרטט.

משלי ח' – פתיחת מזמורנו מתקשרת לפרק זה בספר משלי:

מזמור צ', ב:	משלי ח', כה-כו
* (ב) בְּטָרִם הָרִים לָדוּ וְתַחֲלֹל אֶרֶץ וְתִבֵּל וּמַעֲוָלָם עַד עוֹלָם אֶתָּה אֵל.	(כה) בְּטָרִם הָרִים הִטְבְּעוּ לִפְנֵי גְבוּעוֹת חוֹלְלָתַי. (כו) עַד לֹא עָשָׂה אֶרֶץ וְחוּצוֹת וְרֹאשׁ עִפְרוֹת תִּבֵּל.

בפרק זה בספר משלי מתוארת החוכמה שקדמה לעולם והוא מסתיים בהוראה ללכת ולדרוש את החוכמה. מזמורנו המתייחס אל משה, מצטט מפרק זה ובמרכזו מציב את דרישת חוכמת ה' כמפתח לתיקון עונשו של האדם. לפי קשר זה החוכמה היא תורת משה וכאשר ישראל ידרשו את תורת משה - אזי יזכו בנחמה ובשיקום מעשיהם.¹⁷

פרשנות הקשרית בראי הדורות

כפי שמבואר כאן ובמבוא לספר הרביעי, מזמור צ' מהווה ציר מרכזי בספר תהלים שבו מתחוללת התפנית מהחורבן לשיקום. רש"י בפירושו (צ', ה) מזהה את פרק הזמן המצוין במזמור של "שְׁבָעִים שָׁנָה" (י) עם גלות בבל,¹⁸ שהיא פרק הזמן שבין החורבן לשיבת ציון:

זְרַמְתָּם שָׁנָה יְהִי – עַכְשָׁיו חֲטַפְתָּם לְאוֹתָם הַשָּׁנִים וְהַבָּאִתָּם לַיָּמִים מוֹעֲטִים שְׂאִינָם אֲלֵא כַשֵּׁנַת תַּנּוּמָה שְׁנֵי הַדּוֹרוֹת שְׁבַעִים שָׁנָה הֵם, כְּמוֹ שֶׁמְפֹרָשׁ בְּסוֹף הַעֲנִין "יָמֵי שְׁנֹתֵינוּ בְּהֵם שְׁבָעִים שָׁנָה" (י), וְהֵם חֲשׂוּבִים שִׁינָה אַחַת כַּעֲנִין: "בְּשׂוֹב ה' אֶת שִׁיבַת צִיּוֹן הֵינּוּ כְּחֻלְמִים" (תהלים קכ"ו, א) וְעַל שְׁבַעִים שָׁנָה שֶׁל גְּלוּת בָּבֶל נֹאמַר שֶׁהִיא שְׁבַעִים שָׁנָה.¹⁹

זיהוי זה הוא חידוש גדול שהרי אין רמז לכך בפשוטו של מקרא אולם הוא מתקשר להקשרו הרחב של המזמור בספר תהלים כתפנית בין תיאור החורבן לתיאור השיקום בגלות והתקווה לשיבת ציון. רש"י ושאר פרשני ימה"ב לא הכירו את שיטת הפרשנות ההקשרית לספר תהלים, אך פירושו קולע לתפנית ההיסטורית המתוארת בספר תהלים מתקופת בית ראשון לדור שיבת ציון, אשר מתחוללת דווקא במזמור צ' (ראו במבוא).

¹⁷ ייתכן שהצירוף "לְבַב חֻלְמָה" שבמרכז המזמור (צ', יב) מתכתב עם דברי שלמה בחלומו בגבעון בו הוא מזכיר את דוד אביו שהלך לפני ה' "בְּיִשְׁרָת לְבָב" (מל"א ג', ו), וה' משבח את שלמה על שאלתו ומבטיח לתת לו "לְבַב חָכְם וְנְבוֹן" (שם יב). מזמור צ' מבקש לשקם את ישראל לאחר החורבן ונפילת מלכות בית דוד המתוארים במזמור פ"ט, ועל כן הוא בוחר בדרך תיקון: "לְמִנּוֹת יָמֵינוּ כֵּן הוֹדַע וְנִבְּא לְבַב חֻלְמָה" השואפת לחידוש ידמי דוד ושלמה.

¹⁸ ראו ירמיה כ"ה, יא-יב; כ"ט, י; זכריה א', יב; ז', ה; דניאל ט', ב; דברי הימים ל"ו, כא.

¹⁹ פירוש זה של רש"י מופיע בדפוסים רבים ונמצא בכתב יד וינה 23, דף A, 217, אך חסר בכתבי יד רבים. לא מצאתי מקור לרש"י במדרש או בדברי חז"ל. אני מודה לפרופ' אבהרם גרוסמן ולפרופ' יונתן גרוסמן על עזרתם בנידון.